

Szegedi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Antik irodalom program

Bán Katalin

**A filozófiai és orvosi jellegű *insania* jelensége Seneca örület-
konceptiójában**

PhD-értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Gellérfi Gergő

Szeged

2021

CÉLKITŰZÉS

Kutatómunkámban Seneca *insaniával* kapcsolatos nézeteit elemzem, az örület megnyilvánulásának különböző okai, megnyilvánulási formái és kezelési módjai szempontjából. Seneca mély érdeklődést mutat az emberek különféle pszichológiai állapotai iránt, és terápiát ajánl az abnormális lelki mechanizmusokra. Filozófusként elsősorban a filozófiai hatáskörbe tartozó örületre, azaz a szenvedélyek miatt megjelenő *insania* jellegére, tüneteire, prevenciójára és gyógyítására fókuszál, ugyanakkor megfigyelhetjük nála a korabeli orvosi szakirodalom mentális betegségekkel kapcsolatos téziseinek hatását is. Disszertációm első részében arra keresem a választ, hogy Seneca írásai mennyiben tekinthetők orvosi szempontból is mérvadó megfigyeléseknek, vagy elsősorban irodalmi értékük jelentős. *Insania*-felfogása vajon párhuzamba állítható a korabeli orvosi szakirodalmi elméletekkel? Érzelmekkel kapcsolatos, mai szóval élve terápiás eszközei, életvezetési stratégiája mennyire igazolja vagy cáfolja az antik orvosi szakirodalom elméleteit?

A mentális zavarok antikvitásbeli vizsgálata igen nagy érdeklődést vált ki a modern szakirodalomban, ugyanakkor főként a görög orvosok, orvosi szakírók dominanciája érvényesül, Seneca műveinek ilyen típusú tanulmányozása nincs a középpontban. Tudomásom szerint a mai napig nem született olyan mű, amely Seneca teljes *insania*-konceptióját tárgyalná, beleértve az orvosi és a filozófiai szempontot is. Disszertációmban bemutatom, hogy Seneca „örületleírásaiban” a korabeli orvosi elméletek hatásai hogyan mutatkoznak meg a kialakulást, a tüneteket és az ajánlott terápiás eszközöket illetően.

Seneca nem csupán prózai műveiben, hanem drámáiban is nagy hangsúlyt fektet az örület érzékletes ábrázolásra és annak tragikus következményeire. A disszertáció második részében a filozófiai művek tragédiákhoz való viszonyára keresem a választ az örület megjelenítését, mibenlétét és kezelését illetően. Feltételezem, hogy a prózai művekben olvasható *insania*-leírások több szempontból is egyezést mutatnak a tragédiák örületábrázolásaival, illetve hogy filozófusköltőként egy felhasználható életfilozófiát kíván adni, ezért a vizsgált jelenségeknek nemcsak tényszerű jellemzését nyújtja, hanem az is a célja, hogy a műből életvezetési tanácsokat szerezzen az olvasó.

Az értekezés első, rövidebb részében megvizsgálom a mentális betegségek orvosi-filozófiai háttérét, hogy Seneca *insania*-felfogására minél nagyobb rálátást nyerhessünk. Elsőként érdemes megvizsgálni a lelki zavarok antik felfogásának háttérét, a filozófia és orvostudomány korabeli viszonyát. A Kr. e. 6–5. század orvostudományában egyszerre volt jelen a vallási, filozófiai és a racionális-tudományos szemlélet,¹ a kapcsolat a bölcsészet és az orvostudomány között folyamatos volt. A későbbi századokban az orvosi és a filozófiai nézőpontból vizsgált *mania / insania* egyre inkább kialakította a maga elhatárolt feladatkörét: míg az egyik leginkább fiziológiai szempontból, a másik etikai oldalról közelítette meg a jelenséget. Az elkülönülés ellenére megfigyelhetők párhuzamok a lelki zavarok kialakulásában, a tünetekben és az ajánlott terápiában.²

Ezek után a különböző orvosi szakírók mentális betegségekről szóló koncepciói következnek kronológiai sorrendben. Elsőként az antik humorális elmélet, illetve a hozzá kapcsolódó elemek és azok generikus tulajdonságainak lényegét és előtörténetét vizsgálom meg, hiszen arányuk felborulása az emberi lélekre patológiás hatást gyakorolhat. Mivel a Kr. e. 6–5. században a filozófia és az orvostudomány meglehetősen összefonódott, és képviselői nagyrészt közös intellektuális háttérrel rendelkeztek, igen nehéz eldönteni, hogy milyen szinten hatott a filozófia az orvostudományra és fordítva. Ezek az elméletek hatást gyakoroltak a sztoikusokra, így Senecára is, ezért kiemelten fontosnak tartom, hogy az értekezésben megjelenjenek. Ezt követik a Seneca előtti és a korabeli orvostudományi szakírók pszichés zavarokra vonatkozó leírásai, azaz a *Corpus Hippocraticum* szerzői, Aretaios, Celsus és az ephesosi Rufus értekezései, hogy rálátást nyerhessünk a későbbiekben a „senecai *insania*”-konceptióval való áthallásokra. A passzusok alapján bemutatom, hogy hogyan játszik szerepet a mániás és a melankolikus állapot esetében a humorális elmélet, a test elemei és a *pneuma*, illetve hogy milyen tünetegyütteseket³ vonnak maguk után.

A továbbiakban a lelki zavarok antik felfogásának filozófiai háttérét vázolom fel. Elsőként Platón és Aristotelés mentális betegségekről való koncepcióit elemzem, majd a sztoikus elmélet általános áttekintését nyújtom az örületet illetően. Platón és Aristotelés kiemelt passzusaiiban megjelenik mindkét fajta örület, ugyanakkor sok esetben össze is mosódnak,

---

¹ Számos korai filozófus-orvosról tudunk, például Alkmaion, Empedoklés és Démokritos, akik a gyógyítás mellett a dolgok természetét is vizsgálták. Ld. bővebben PIGEAUD (1981: 455–470).

² THUMIGER–SINGER (2018: 24).

³ Pl. hallucinációk, vizuális képzelgések, téveszmék, hangulatváltozások, ítélőképesség és más kognitív funkciók általános károsodásai, öngyilkosság.

hiszen nem osztályozzák és különböztetik meg egyértelműen azokat.⁴ Egyetértenek abban, hogy az orvosi és a filozófiai hatáskörbe tartozó örület is befolyásolja a helyes észlelést, a megismerést, az érzelmek szabályozását és a ráció irányító funkcióját. A legtöbb esetben a *mania* terminust használják, amelyet lelki betegségnek neveznek, ugyanakkor a *melancholia* is több esetben megjelenik. Megfigyelhetjük mindkettőjükénél a korabeli filozófiai-orvosi szakirodalom további áthallásait is, a test és lélek betegségeit befolyásoló elemek és a hozzájuk kapcsolódó hideg és meleg, száraz és nedves elvont fogalmainak testi és lelki zavarokat befolyásoló jelenségét is.

Ezután a sztoikus filozófia lelki zavarokkal kapcsolatos általános koncepcióját elemzem, hiszen Seneca erősen épített elődeire elméletének kidolgozásában. A sztoikusok a szenvedélyeket az egész emberiség „általános” örületének a mindennapi életben való megnyilvánulásaként tartották számon, és az elme kóros, egészségtelen, mértéket nem ismerő állapotaként írták le. Filozófiai terápiájuk végső célja az *apatheia*, a teljes szabadság a szenvedélyektől, a lelki nyugalom, amely a gyakorlatban alig volt megvalósítható. A fejezetben bemutatom, hogy a nem-normál tudatállapotok tapasztalatai⁵ milyen szerepet játszanak a sztoikus filozófia normalitásról és abnormalitásról alkotott elméletében.

A disszertáció második, nagyobb részében ismertetem, hogy Seneca hogyan értelmezi az *insania* jelenségét. Sztoikus filozófusként az *insania publicát* a világban uralkodó általános dolognak gondolja, és többnyire a szenvedélyekben, főként a haragban és az abból fakadó bosszúban jeleníti meg. Leírásában a bölcslet a személyes felelősség, az önuralom, a szenvedélyektől való mentesség jellemzi, és az *insania* akkor jelentkezik, amikor az érzelmek felülkerekednek a racionális gondolkodáson.⁶ A lélekben dúló irracionális erőkön a racionalitásnak kell győzedelmeskednie, s prózai műveiben a lélek szenvedélyek okozta betegségére ajánl terápiát. Seneca a sztoikus filozófiát „gyógyszerként” (*remedium*)⁷ javasolja és alkalmazza, amely elengedhetetlen a lelki nyugalom eléréséhez.

Ezután a „senecai *insania*” orvosi szövegekkel való hasonlóságainak elemzése következik. Az értekezésben Platón, Aristotelés, a *Corpus Hippocraticum* szerzői, Aretaios, Celsus és az ephesosi Rufus munkái szolgálhatnak elemzési és összehasonlítási alapul, hiszen a többi, nagyobb részben ránk maradt orvostudományi szakirodalom Seneca korszaka után keletkezett. Az egybevetésnél a fő szempontot az *insania* okai (testnedvelmélet, elemek), az

---

⁴ AHONEN (2014: 37; 70).

⁵ Pl. harag, fájdalom, gyönyör.

⁶ LONG–SEADLEY (2015: 775).

⁷ Sen. *Tranq.* 2, 4.

arra való hajlam (humorálpatólógia, elemek generikus tulajdonságai, *pneuma*), a tünetek (elsősorban a halálvágy, a hallucináció, az álom, a képzelgések) és az ajánlott (pszicho)terápiás kezelési módok (személyre szabott terápia, személyes kapcsolat, prevenció, életmód megváltoztatása, önmegegerősítő technikák) képezik. Az orvosi leírásokban megszilárdult nézetek a különböző lelkiállapotokról, pl. a *maniáról* és a *melancholiáról* – bár Seneca nem nevezi így ezeket – fellelhetők a filozófus munkásságában is. Nyilvánvalóan nem orvosi, hanem filozófiai szempontból közelíti meg ezeket, mégis felfedezhetünk párhuzamokat a szövegek között.

A következő fejezetben Seneca tragédiáit elemzem az örület megjelenítése szempontjából. A filozófusköltő – mély pszichológiai érdeklődése révén – drámai műveiben görög elődeinél még nagyobb hangsúlyt helyez az ember belső szenvedésére, lelkiállapotára.⁸ Tragédiái közül a *Medeát*, a *Phaedrát*, a *Hercules furens*t, az *Agamemnon*t és a *Thyestest* tanulmányozom. A *Troade*t, a *Phoenissae*t és az *Oedipust* nem tekintem „örületdrámának”, az értekezés szempontjából való lélektani elemzésük nehezen kivitelezhető, egyrészt a témák, másrészt a dramaturgia miatt.⁹ Megvizsgálom a művek irodalmi előzményeit, a főhősök örületének kiváltó okait, tüneteit és pusztító következményeit, illetve a mű sztoikus filozófiai üzenetét, a prózai művekkel való egybevetés lehetőségeit. Emellett mindegyik tragédia esetében szemügyre veszem a természetből vett képi ábrázolásoknak, örület-metaforáknak a jelenségét is. A disszertációban ismertetésük kiemelt szerepet kap, hiszen a metafora lényegében Seneca filozófiájának és költészetének egy igen fontos módszere, hiszen elvezet bennünket a lényeghez, Seneca mély lélekábrázolásának sztoikus jellegű megértéséhez. Feltárom, hogy a természet pusztító erői hogyan jelképezik azt, hogy a főhős kudarcot vall az önuralom gyakorlásában, és hogyan válnak az erkölcsi romlás, az indulatok veszélyes voltának szimbólumaivá.

---

⁸ SZILÁGYI (1977: 98–128).

⁹ NOLDEN (2019). A *Codex Etruscus* Seneca neve alatt kilenc tragédiát örökített meg, a kéziratiokban pedig tizedikként fennmaradt egy *Octavia* című praetexta is. Az utóbbi mű és a *Hercules (Oetaeus)* hitelességét kétségbe vonják, ezért disszertációmban nem tárgyalom őket.

KÖVETKEZTETÉSEK

Seneca bár megkülönbözteti a kétfajta *insaniát*, és követi a korabeli orvosi-természetfilozófiai elméleteket, főként a morális jellegű *insania* jelenségére fókuszál, amely olyan rögzült „hibákban” jelenik meg, mint a szenvedélyekben való elmerülés. Ugyanakkor szerinte az ember hajlama a különböző érzelmekre veleszületett jelenség, és bár a sztoikus filozófiával lehet fejleszteni az ember személyiségét, az érzelmekre való hajlam megmarad. Ugyan a *ratio* követése segít az erényes élet elérésében, mégsem tud győzedelmeskedni teljes mértékben az emberi természetén. Filozófiai terápiáját összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a sztoikus filozófiát a lélek „gyógyszereként” (*remedium*) ajánlja, amely nélkülözhetetlen a lelki nyugalom eléréséhez. Terápiája több lelkigyakorlatot tartalmaz, mint az *admonitio*, a *meditatio* vagy az intellektuális technikák alkalmazása. Az *admonitio* főként az érzelmekre hat, és gyakran agresszívebb stílust hordoz, a *meditatio* több technikát is magába foglal: a mindennapos önvizsgálatot, a választott ideálok emlékezetbe vésését, a halálra való előzetes felkészülést. A lélek önmagával folytatott diskurzusának meditációs gyakorlata (önvizsgálat) egyfajta lelkiismereti folyamat, amely arra ösztönöz, hogy az emberek szembesüljenek önmagukkal. A terápiás gyakorlat fontos eleme továbbá egy erkölcsi ideál elképzelése, akit mint *exemplumot* „helyezünk” lelkünkbe, és hozzá mérten reflektálunk magunkra a meditáció során. Seneca szerint az egyik legfontosabb meditációs technika a halálra való felkészülés. Ennek révén minden napunkra úgy kell tekintenünk, mintha az utolsó volna, és jelenünk minél értelmesebb megélésére kell törekednünk. További terápiás eljárásaként a haragra hajlamos embereknek azt tanácsolja, hogy foglalkozzanak tudományokkal és művészetekkel.

Seneca passzusaiiban az örület, a pszichés zavarok egyfajta interdiszciplinaritását, komplexitását vélhetjük felfedezni, amely a sztoikus filozófus *insaniáról* való holisztikus gondolkodásának új megközelítését jelentheti. Az orvosi szövegekben megszilárdult nézetek, a különböző lelkiállapotok jellemzői és tünetei Seneca munkásságában is fellelhetők. Kétségtől nem feltétlenül orvosi oldalról kívánja ezeket a lelkiállapotokat megközelíteni, mégis több hasonlóságot találhatunk az orvosi szakirodalom különböző passzusaiival, azaz orvosi szempontból relevánsnak tekinthetjük *insania*-leírásait.

Seneca – a sztoikus elődöket követve – megkülönbözteti a kétfajta *insaniát*, az egyik testi betegség miatt alakul ki, a másik pedig a szenvedélyek miatt, ugyanakkor szerinte a kétfajta örület tünetei hasonlóak. Követi a korabeli orvosi szakirodalom téziseit, hiszen kifejti: a testi eredetű lelki zavar esetén a fekete epét kell hunyorral kezelni. Megjelenik nála az elemek és a

hozzájuk kapcsolódó érzetek jelentősége is az emberi szervezet működésében és az egyén karakterének alakulásában. Ezek az elemek és a velük együtt megjelenő jellemzők (hideg-meleg, száraz-nedves) meghatározzák az emberek karakterének alakulását. Szerinte nem mindegy, hogy melyik elem kerül túlsúlyba, és a karaktert azért nehéz formálni, mivel az elemeknek a már kialakult arányait nehéz megváltoztatni. A test hidegségének és szárazságának a félelemmel és szomorúsággal való összekapcsolása az orvosi szövegek *melancholia*-leírásával mutat hasonlóságot; a test felhevülése, a tűz elem dominanciája pedig egyfajta „aktívabb”, agresszivitást magában hordozó pszichés kondíciót eredményez az orvosi tézisekhez hasonlóan. Passzusaiban utalásokat fedezhetünk fel arra vonatkozóan is, hogy tisztában van azzal az orvosi elmélettel, miszerint az epe szerepet játszik az örület kialakulásában. Seneca – az orvosi szövegekhez hasonlóan – többféle tünetet vél felfedezni az *insania* kapcsán, mint a félelem, a szomorúság, a hangulatingadozás, az agresszivitás, a halálvágy, a képzelgések, a hallucinációk, amelyek korlátozzák a valóság valódi, kognitív módon való észlelését.

A sztoikus filozófusok sok esetben alkalmazzák az orvosi analógiát a filozófiai terápia funkciójának jellemzésére. A kettő között azonban szorosabb és nem feltétlenül metaforikus kapcsolat is felfedezhető, amely egyfajta terápiás, hosszútávú életmód-megváltoztató aspektust jelent. Seneca a személyre szabott terápiát szorgalmazza, szerinte nem lehet ugyanazt a gyógymódot alkalmazni a különféle betegségben szenvedők esetében, hanem mindegyik esetben meg kell találni a megfelelőt. Vélekedése párhuzamot mutat a *Corpus Hippocraticum*, Celsus, Aretaios és Rufus meglátásaival és orvosi tanácsaival, hiszen mindannyian nagy jelentőséget tulajdonítanak az individualizációnak, az orvos-páciens közti közvetlen, kvázi „pszichoterapeutikus” kapcsolatnak. Seneca követi az pneumatizmus komplex orvosi-filozófiai elméleteit is, miszerint a *pneuma* áramlásának akadályba ütközése rendellenességet, betegséget szül. Az embert kozmológiai kontextusba helyezi párhuzamot vonva az egyén és a természet fiziológiai működése között. Az egyensúly megléte a világ működésének elengedhetetlen jelensége kell, hogy legyen, ha ez valami ok miatt felborul, zavar keletkezik.

Seneca drámai műveiben is az örület érzékletes bemutatását nyújtja. Technikáját tekintve eltér elődeitől: a hangsúly a közvetlen ábrázolásmódon van a közvetett szemben; a szenvedélyeket hosszú monológokban prezentálja; a tudatosság, az önelemzés, az identitásalakítás különböző eszközei hangsúlyosan jelen vannak (pl. önmegnevezés technikája, előzmények befolyásoló ereje a személy élettörténetében, szociális szerep kiemelése). A *Medea*, az *Agamemnon* és a *Thyestes* Seneca haragpszichológiájának összefoglaló interpretációjaként értelmezhetők, amelyekben Seneca azt mutatja be, hogy a harag és az abból

fakadó bosszú mindenféle értelmet és racionalitást nélkülöz, és épp ezért az örülettel, a tébollyal egyenlő kategória. A *Phaedra* a szerelmi vágy romboló és legyőzhetetlen örületét vizsgálja a sztoikus hagyományokkal összhangban. A hősnő a drámában végig azonosítja magát őrző vágyával, és tesz is érte, hogy teljes mértékben a hatalma alá kerüljön. A *Hercules furens* – a külső indítóoktól (Juno) függetlenül – a szereplő lelkiállapotának megindító története, amelyben a fő konfliktus Hercules *virtus*-fogalmának félreértelmezése, s örülete ennek a torz értelmezésnek az eredményeként valósul meg. A dráma végén a fizikai erő által okozott tragédia felismerésekor rádöbben a valódi *virtus* mibenlétére, amely révén a fejlődő ember ideálját jelképezi.

Értekezésem eredményei alapján elmondható, hogy Seneca a sztoikus hagyományokkal összhangban mutatja be a szenvedély, az örület manifesztációjának sajátosságait az elemzett drámákban. Mindegyik műben fel lehet fedezni a prózai művekben kifejtett sztoikus filozófiai gondolatokat, ami arra utal, hogy a tragédiák filozófiai szempontból hozzátársíthatók a prózai művekhez és kerek egészként együtt kezelhetők Seneca *insania*-koncepciójának kutatása során.

A *Medea* esetében láthatjuk, hogy a *De irában* megfogalmazott három haragfázis, a haragos ember ismertetőjegyei, a prózai művek örület-metaforái mind-mind Medeára illeszthetők. Seneca szerint a harag kialakulásának első fázisa a spontán felindulás, amely egyfajta természetes, tudat alatti reakció.¹⁰ Háttérben az áll, hogy megsértettek bennünket: Medea a kartól értesül Iason házasságáról, a hír pedig azonnal fellobbantja benne az indulat szikráját. Ezután következik a második fázis, a tudatosulás szakasza, ami életre hívja a haragot.¹¹ Medea tudatosítja magában, hogy Iason elhagyta, de a szerelem és a *ratio* harcol a harag ellen, és végül a harcban a harag kerekedik felül.¹² A harmadik szakaszban már kezelhetetlen az indulat, amely bármilyen áron bosszút akar állni: a harag legyőzi a szerelmet és úrrá lesz Medea értelmén.¹³ A haragos ember külsejéről könnyen felismerhető, a *De irában* felsorolt jellemzők teljesen Medeára illeszthetők. A dühös ember járása feszült, Medea

---

¹⁰ Sen. *Ir.* 2, 4, 1: *est primus motus non voluntarius, quasi praeparatio adfectus et quaedam comminatio.* – „Az első felindulás nem szándékos, hanem mintegy előkészítése a szenvedélynek, illetve annak egyfajta fenyegetése.”

¹¹ BÄUMER (1982: 95).

¹² Sen. *Ir.* 2, 4, 1: *alter cum voluntate non contumaci, tamquam oporteat me vindicari cum laesus sim, aut oporteat hunc poenas dare cum scelus fecerit.* – „A másik fokozat az, amikor az akarat már nem tiltakozik, mintha meg kellene bosszulni, ha sérelem éri, és bűnhődnie kellene annak, aki a jogtalanságot elkövette.”

¹³ *Uo.*: *tertius motus est iam inpotens, qui non si oportet ulcisci vult sed utique, qui rationem evicit.* – „A harmadik már kezelhetetlen indulat, amely nem csak kötelességérzetből akar bosszút állni, hanem mindenáron, amely már az értelem fölébe kerekedett.”

haragjában ide-oda futkos,¹⁴ az arca eltorzul és az indulattól lángol,¹⁵ lélegzete nehéz, kapkodja a levegőt,¹⁶ kiabál,¹⁷ és tekintete az őrültség jeleit hordozza.¹⁸

A *Phaedra*ban a dajka sztoikus téziseket hangoztató attitűdjét figyelhetjük meg, miszerint a szenvedélyeknek már az első „ütéseit” fel kell ismernünk ahhoz, hogy megállítsuk a kialakulását.¹⁹ Ha az illető időben felismeri a lelkében dülő szenvedélyeket, még csírájában elfojthatja a betegség teljes megnyilatkozását, de ehhez az önismeret és az akaraterő elengedhetetlen. Tehát az akarat megléte Seneca szavaival „már fél gyógyulás”, hiszen az magával vonzza az önkontroll meglétét, azaz a személyiségfejlődés egyfajta magasabb szintjét, amely révén a *ratio* az emberi lélekben harmonikus, mértéktartó feltételeket biztosít. A dajka beszédében megjelenik az önkontroll hangsúlyozása is, illetve annak fontossága, hogy a szenvedély fogságában élő személy „meg akarjon gyógyulni”.²⁰ Emellett felvillantja a felső társadalmi réteg mértéktelenségre való tendenciáját, amely a felsőbb népréteg *insaniára* való nagyobb hajlamát és a szenvedély örületének családi öröklődését eredményezi.²¹

A *Hercules furens*ben is világosan kirajzolódik a sztoikus filozófia üzenete. Seneca elsőként Amphitryon beszédében tükrözi vissza a prózai munkáiban kifejtett sztoikus filozófiai tételeket, majd később Theseuséban. Amphitryonnál jelenik meg a harag és az örület szoros kapcsolata, illetve az örület rendkívül pusztító ereje,²² amelyet Seneca a *De irá*ban hosszasan fejteget.²³ Utána következik Theseus, aki az öngyilkosság elutasítását, önmagunk legyőzését és az erény útjának követését közvetíti Herculesnek.²⁴ Hercules nagyravágyásától elfordulva újraértelmezi életét, öngyilkosságának elutasítása, sérülékenységének felismerése és balsorsával való szembenézése a sztoikus *virtus* és bátorság jelképeiként értelmezhető.

Az *Agamemnon* is több bizonyítékot szolgáltat arra, hogy Seneca drámái és prózai művei között kimutathatóak kapcsolódási pontok. Először a dajka beszédében hangzik el az a

---

¹⁴ Sen. *Med.* 385: *talis recursat huc et huc motu effero*; Sen. *Ir.* 1, 1, 3–4: *citatus gradus*.

¹⁵ Sen. *Med.* 387: *flammata facies*; Sen. *Ir.* 1, 1, 4: *flagrant ac micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab imis praecordiis sanguine*. – „szemei tűzben égve villognak, arca a kebléből feltoluló vértől bíborvörösre vált.”

¹⁶ Sen. *Med.* 387: *spiritum ex alto citat*; Sen. *Ir.* 1, 1, 4: *spiritus coactus*.

¹⁷ Sen. *Med.* 388: *proclamat*; Sen. *Ir.* 1, 1, 4: *gemitus mugitusque et parum explanatis vocibus sermo praeeruptus*. – „az artikuláció hiánya miatt beszéde szaggatott, inkább csak nyögéseket és üvöltéseket hallat.”

¹⁸ Sen. *Med.* 388: *furoris ora signa lymphati gerens*; Sen. *Ir.* 1, 1, 3: *nam ut furentium certa indicia sunt audax et minax vultus, tristis frons, torva facies* – „az őrültség legbiztosabb jelei a kihívó, fenyegető tekintet, a gondterhelt homlok, az eltorzult arckifejezés.”

¹⁹ Sen. *Phaedr.* 132–135.

²⁰ Sen. *Phaedr.* 249.

²¹ Sen. *Phaedr.* 208–214.

²² Sen. *Herc. Fur.* 1219–1121.

²³ Ld. pl. Sen. *Ir.* 1, 1, 2; Sen. *Ir.* 3, 34, 2.

²⁴ Sen. *Herc. Fur.* 1275–1277.

bölcsesség, hogy *insania* esetén a halasztás a legjobb orvosság,²⁵ amelyet Seneca a *De irában*²⁶ is hangsúlyoz. A passzusok nem csupán szoros tartalmi, hanem filológiai hasonlóságokat is mutatnak. A következő párhuzam Clytemnestra kormányos metaforája, amikor elhatározza, hogy a józan ész által történő életvezetést, a „kormányt” elengedi kezei közül, és tudatosan a pusztító szenvedélyekre hagyatkozik.²⁷ Seneca prózai műveiben is fejtegeti ezt a képi reprezentációt.²⁸ A kórus véleménye, miszerint a királyi udvart a bűn, az *insania* és a Fortuna kiszámíthatatlansága sokkal inkább sújtja, mint az alsóbb társadalmi rétegeket – hasonlóan a *Phaedrához* –, a *Providentiában*²⁹ is megtalálható. Értelmezésben tehát Seneca sztoikus filozófiai üzenete ezekben a passzusokban a következő: az embernek a természet törvényeivel összhangban kell élnie, s ha túllép a természet mértékén, Fortuna megpróbáltatásai, illetve a morális értelemben vett örültség nagy eséllyel megmutatkozik.

A *Thyestes*ben a világregd felborulása a *virtus* eltűnését szimbolizálja, azaz a *logos*, az isteni kormányzás helyett a sötétség által megjelenített örület uralkodik el a világon. A természetellenes sötétség egyértelműen a sztoikus filozófia üzenetét hordozza: az univerzum törvényeinek és a világnak a megszűnését. A csillagok leáldozása az univerzum isteni kormányzásának végét jelképezi. Seneca itt a sztoikus *sympatheia tón holón* dogmáját követi, amely szerint minden cselekvés visszahat az egész világegyetemre. Ily módon a természetellenes sötétség az istentelen tettek „megengedője”, az örület metaforája, ahol a *pudor* nem létezik. A sötétség Atreus örületének, istentelen tettének szimbóluma, amelyet a Föld sem bír el a maga természetességében. Emellett megfigyelhetjük a csatlós és a kar sztoikus filozófiai üzenetet hordozó szavait is: a királyságnak morális értékeken kell alapulnia, ha ez nem történik meg, elveszti a legitimitását. A legitim királynak Fortuna sem árthat, hiszen erényes és betartja a mértéket.³⁰ Az erény és a mérték betartása pedig a sztoikus filozófia alap gondolatának tekinthető.

Az örület-metaforák – amelyek sok esetben megegyeznek a drámákban – egyértelműen a főhősök lelkében dúló romboló erőket, örületet szimbolizálják. A természeti jelenségeknek és az egyén lelki háborgásának összehasonlítása és metaforákban való megjelenítése a sztoikus filozófiával összhangban állnak. Ha az egyén nem él a sztoikus filozófia követelményei szerint harmóniában a természettel, a lélek egyensúlya felborulhat, és a lélek egészének racionális

---

²⁵ Sen. *Agam.* 129–130.

²⁶ Sen. *Ir.* 3, 39, 2.

²⁷ Sen. *Agam.* 141–144.

²⁸ Ld. pl. Sen. *Ep.* 76, 13.

²⁹ Sen. *Prov.* 4, 10.

³⁰ Sen. *Thyest.* 215–219; 358–362.

döntésekért felelős részétől az érzelmek átvehetik az irányítást. Seneca azáltal, hogy az emberi érzelmeket kozmikus keretbe vetíti ki, követi a sztoikus filozófia alap gondolatát: az ember és a kozmosz rokonságának és egységének felismerését. A tűz, a tengeri vihar, a kígyó pusztító és kitartó ereje a téboly féktelenségét, kiszámíthatatlan és veszélyes voltát jelképezik. Az anyaméh a „szörnyszerűség” hordozója, a világos és sötét ellentétpárok az örület és az egészséges mentális állapot megjelenítői, Fortuna pedig a kiszámíthatatlanság és a veszély jelképe. A világrend felborulása a *virtus* eltűnését szimbolizálja, azaz a *logos*, az isteni kormányzás helyett a sötétség által megjelenített örület uralkodik el a világon. Értelmezésben tehát Seneca sztoikus filozófiai üzenete ezekben a passzusokban a következő: az embernek a természet törvényeivel összhangban kell élnie, s ha túllép a természet mértékén, a morális értelemben vett örültség nagy eséllyel megmutatkozik.

Ezeket a tragédiákat az értekezésben az *insania* állapotának megrázó és érzékletes bemutatása köti össze, amely legtöbbször a szereplők fájdalomából, veszteség- és szégyenérzetéből, haragjából és bosszújából fakad. Seneca a hangsúlyt a szereplők lelki folyamataira helyezi, a szenvedélyek romboló ereje, az örület a cselekmény fölé kerekednek. Seneca a realitás fájdalmas szembesítésének technikájával ösztönzi olvasóit és nézőit arra, hogy felismerjék: a *ratio* vezette élet, a *virtus* és az ennek eléréséhez szükséges filozófia nélkül a szenvedély örülete csapdába ejthet minket.

Seneca prózai és drámai műveiben az örület, a lelki zavarok egyfajta komplexitását vélhetjük felfedezni. Bár főként a filozófiai értelemben vett örületet vizsgálja, amely a sztoikus filozófia *insania*-értelmezésével mutat egyezést, passzusaiban több átfedést fedezhetünk fel az orvostudományi leírásokkal is, így írásai nemcsak filozófiai, hanem orvosi szempontból is relevánsnak tekinthetők. Filozófiai és tudományos kérdésekről szóló írásait nem kívántam korának szellemi kontextusából kiragadva tanulmányozni, ezért az értekezés első felében a lelki zavarok antik felfogásának orvosi és kulturális hátterét, a filozófia és orvostudomány korabeli viszonyát vizsgáltam. Mindemellett fontosnak tartottam a drámai művek elemzését is lélektani szempontból, hiszen Senecának mind a két műfajban ugyanaz a célja: üzenete *remedium*ként szolgáljon a mindenkori ember számára, hiszen az élet kiszámíthatatlan labirintus, éppen emiatt el kell köteleznünk magunkat az önfejlesztés mellett, hogy lelki egészségünket megőrizzük.

Saját publikációk jegyzéke

a, Idegen nyelven:

1. Anger metaphors in Seneca's *Medea*, *Graeco-Latina Brunensia*, 25 (2020), 5–15.
2. Madness in Seneca's *Medea* and Celsus's *De Medicina*, *Graeco-Latina Brunensia*, 24 (2020), 5–16.

b, Magyar nyelven:

1. Médeia, a gyermekgyilkos az antik görög lélekfogalom tükrében, *Studia Litteraria*, 56 (2017), 49–57.
2. Tragédia és orvostudomány: Az *insania* jelensége Seneca *Medeájában* és Celsus *De Medicinájában*, *Antikvitás és Reneszánsz*, 2 (2018), 25–42.
3. *Insania quae medicis traditur* : A testi eredetű pszichés zavarok jelensége Seneca filozófiai és Aretaios orvostudományi szövegének tükrében, *Antikvitás és Reneszánsz*, 3 (2019), 9–22.
4. Seneca *Medeájának* örület-metaforái, *Antikvitás és Reneszánsz*, 4 (2019), 27–36.
5. Az orvosi és a filozófiai hatáskörbe tartozó *insania* jelensége Seneca prózai munkáiban, in: Kerti–Juhász (szerk.): *Concentio : A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XIII. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Piliscsaba 2019, 53–65.
6. Az *insania* jelensége és terápiája Seneca prózai munkáiban, *Antikvitás és Reneszánsz*, 6 (2020), 25–42.

Konferenciaelőadások

a, Idegen nyelven:

1. *Medea, the infanticide in the light of the ancient Greek concept of the soul*. Előadás a szegedi „Sapiens Ubique Civis” c. nemzetközi konferencián. Szeged, 2017.
2. *Anger metaphors in Seneca's Medea*. Előadás a szegedi „Sapiens Ubique Civis” c. nemzetközi konferencián. Szeged, 2018.

3. *Insania quae medicis traditur: Madness of physical origin in the light of Seneca's philosophical and Aretaeus's medical texts.* Előadás a szegedi „Sapiens Ubique Civis” c. nemzetközi konferencián. Szeged, 2019.
4. *La aparición de teorías médicas y filosóficas de la locura en la prosa de Séneca.* Előadás a sevillai egyetem „VII Seminario Interdepartamental de Ciencias de la Antigüedad” c. konferenciáján. Sevilla, 2019.
5. *Madness in Seneca's Medea and Celsus's De Medicina.* Előadás a barcelonai egyetem „VII Congreso Nacional Ganimedes” c. konferenciáján. Barcelona, 2019.

b, Magyar nyelven

1. *Harag-metaforák Seneca Medeájában.* Előadás a XIII. Magyar Ókortudományi Konferencián. Szeged, 2018.
2. *Az orvosi és a filozófiai hatáskörbe tartozó insania jelensége Seneca prózai munkáiban.* Előadás a Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztályának „Ütközéspontok VI.” c. doktorandusz konferenciáján. Budapest, 2019.
3. *Az orvosi és a filozófiai hatáskörbe tartozó insania jelensége Seneca prózai munkáiban.* Előadás a Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XIII. országos konferenciáján. Budapest, 2019.